

„Jóka ördögé”-nek egy német változata.

Hogy ez az indus eredetű mesetárgy mennyire el van terjedve az egész világon, nép- és műköltészetben egyaránt, azt két összefoglaló tanulmány fejtette ki nálunk. Az egyiket egy emberöltővel ezelőtt írta Zlinszky Aladár (A gonosz asszony meséje és Arany Jóka Ördöge. Irod. Közlem. 1899), a másikat nemrégiben Trostler József (Mesenyomok a XVIII. század magyar irodalmában. Magyar Nyelvőr 1927). Zlinszky tanulmányához, egy-két hozzászólás is történt; ezek néhány adattal kiegészítették Zlinszky megállapításait (Imre Lajos: Irod. Közlem. 1899, Czöbel Ernő: Egyet. Philol. Közl. 1912, Zlinszky válasza: u. o. 1913, Elek Oszkár: u. o. 1914). Trostler főként a XVII—XVIII. századi német változatok felsorolásával gazdagította addigi ismereteinket. Az ő adatait hadd toldjam meg egy a XIX. század elejéről való verses német változattal.

E szívós életerejű téma érdekességét az is fokozza, hogy noha a főmozzanatok rokonsága első tekintetre világosan jelzi az aránylag nem nagyszámú típuscsoportokat, mégis talán nincs két olyan darabja a változatok megszámlálhatatlan tömegének, amely részleteiben is teljesen megegyeznék egymással. Az alábbi változat meséjének lényege a régi közismert szálakból szövődik össze, de a részletekben, a feldolgozás módjában újat is ad s ez teszi figyelemre méltóvá.

Egy német zsebkönyv 1817-i évfolyamában¹ jelent meg egy tréfás költői elbeszélés. Címe: „*Das Teufelsweib*. Ein Schwank“. Szerzője: A. F. E. *Langbein*.² Ez a hat kis fejezetre tagolódo verses novellácska a Macchivelli—Hans Sachs-féle típus körébe tartozik (lásd Zlinszky és Trostler i. m.). Egy ördögfiú (neve: Puk) nőül vesz egy zsarnoki hajlamú, rút vén leányt: Susanne Hummel-t (= Dongó Zsuzsát?), abba a reményben, hogy a va-

¹ *Minerva*. Taschenbuch für das Jahr 1817. Neunter Jahrgang. Leipzig, bei Gerhard Fleischer d. Jüng. 16-r. 301—320. lap.

² August Friedrich Ernst *Langbein* (1757—1835), Drezda közelében, Radebergben született, Meissenben és Lipszében tanult, Drezdában, Berlinben hivatalnokoskodott. Vigjátékokat, költeményeket, regényeket, elbeszéléseket írt. Halálakor 30 kötetes gyűjteményben adták ki munkáit. (Lásd: *Brümmer*, Fr.; *Lexikon der deutschen Dichter und Prosaisten*... bis zum Ende des XVIII. Jahrhunderts. Leipzig, Philipp Reclam jun., 287. lap.)

gyonos asszony oldalán majd kényelmes jólét vár reá. De keservesen csalódik, mert felesége gorombán parancsolgatni kezd neki, dolgoztatja, kigúnyolja, majd a verekedésben is győz, úgyhogy a szegény ördög világgá bujdosik. Találkozik egy tönkrement orvossal, dr. Scapularius-szal, alkura lép vele s abban állapodnak meg, hogy az ördög bele fog bújni gazdag nőkbe és ezek baján senki más nem segíthet, csak Scapularius, a keresetet aztán majd megosztja egymás közt a két munkatárs. Egy darabig jól is megy az ördög dolga, de lassanként megtudja, hogy az orvos megcsalja őt az osztozkodásnál. Ezért bosszút forral társa ellen s ennek szokásos ördögűző mondókájára sem akar eltávozni a megszállott női áldozatból. Az orvos, akinek Puk megismerkedésük alkalmával elmondta házassága szomorú történetét, eselhez folyamodik: a komornával beüzeni, hogy egy szörnyű nő keresi a férjét, kevéssel utóbb pedig vénasszonyruhában be is rohan a ravasz Scapularius a szobába. Az ördög úgy megijed, hogy viasszalad a pokolba, pedi gott is nagy büntetés vár rá, mert tíz évig nem szabad visszatérnie.

Az említett két irodalmi ősnék ezt a leszámoltját számos apró vonás igyekszik újszerűvé, egyénivé tenni. Macchiavelli elbeszélése azzal kezdődik, hogy az alvilág bírái meg akarnak győződni arról, vajjon igaza van-e annak a sok férfinak, akik pokolra való elkárhozásukért mindnyájan a gonosz feleségüket okolják. Hans Sachs schwank-jában az ördög azért nőszül, hogy megismerkedjék a házasság örömeivel... A mi Langbeinunk schwank-ja meg így indul: a pokol gazdája, Satanas, megharagudott Pukra, az ördögfiúra, mert nem végezte kellő buzgalommal fűtői kötelességét; ezért száműzi őt tíz évre a felvilágra s ott *bűnhődésül* meg kell nőszülnie. Altalában kedve telik szerzőnknek a szatirikus csipkelődésben. Az ördögfiúnak egy államférfi alá kellett volna jól odafűtenie, de minthogy kissé hanyagul csinálta ezt, a pokol gazdája már a trónját kezdi féltetni az egykori államférfitől. A felvilágra került ördögfi háborúba megy meggazdagodni, de tapasztalnia kell, hogy a hadakozók közt nem ő az egyetlen „ördög“, sőt sokan túltesznek rajta. Scapularius azért vesztette el orvosi jövedelmét, mert egy jóképű, gavallérosan öltözködő, fiatal kollégája minden nőt a maga részére hódított; a nők betegnek tettetik magukat csak azért, hogy az ágyukhoz hivathassák az új doktorkát...

De költeményünk legegységibb vonása az, hogy a gonosz nőnek az *előéletét* elég részletesen elbeszéli. A szerzőnek ez az eljárása egyrészt szerkezeti szempontból figyelemre méltó, mert a mesetárgy így kap igazi novellai formát, mely a bevezetés után visszapillantást szeret vetni a főszereplő multjába, — másrészt a szerző satirikus hajlana mintha itt érezné magát leginkább elemében... Fialat korában Zsuzsa olyan szilajvérű volt, hogy nem érzett kedvet a házaselethez. Férfinak öltözött, bajnokká lett, csatából-csatába ment s véres karddal került vissza szülővárosába. Földije büszkéek voltak rá, szájtatók serege kísérté; legjelentékelenebb nyilatkozatát is kinyomtatták az újságba, gipszképmását, fára-rézre metszett arcképét minden utcasarkon árulták, a füzfa-poéták versekben magasztalták, a gazdag emberek pénzzel ajándékozták meg, hogy otthont alapíthasson. Szóval Zsuzsa olyan tiszteletben részesült, mint valami második orleansi szűz... Igaz ugyan, hogy ezt az ünneplést egy-egy külön megmosolyogta s úgy vélekedett, hogy az ördög vigye el az olyan nőt, aki áthágja a nőiesség korlátait; a nő szelíd angyal legyen és házias, ne száguldja végig vadul a világot és ne arasson a halál véres sarlójával. De csak halkán mertek ilyet mondani, mert különben agyonverték volna őket... A tömjénfüst azonban nemsokára oszladozni kezdett a hősnő körül; lassanként kiment a divatból, mint valami régi szabásminta. Nem zengett róla már hősi óda s nem akadt olyan vakmerő, aki feleségül merte volna venni ezt a női dragonyost. Így lett Zsuzsa öreg, kellemetlen, házsártos, csúnya némberré. Uzsorával hízlalta vagyonát, közben-közben pedig óvatosan leánykerítő üzlettel is foglalkozott... Ezt vette feleségül a balgatag ördögfi.

Íme mennyire más alak ez, mint a magyar parasztnak, Jóka bátyónak igazi „ördöge”: Jutka asszony! Arany megmaradt a téma ősi, népmesei, naív szemléletmódjánál, a német költő satirikus csipkelődéseiben pedig mintha egy társadalmi, sőt irodalmi aktuális ízlésirány öltögetné a nyelvét egy régebbi divatra. Zsuzsa mintegy a *heroína* torzképe. A bátoreágban és leleményben a férfiakkal vetekedő, sőt rajtuk túltevő kalandhősnők barokk-eszményének a kora lejárt s a nőiesség eszménye lépett a helyébe. Ezt az utóbbit karolta fel már korábban a Rousseau—Richardson-féle érzelmes világnézet irodalmi divata is, a racionalista „józan okosság” szintén ezt helyeselte, de a Langbein

költeménye az 1817-i német zsebkönyvbe úgy is igen stílszerűen beleillik, mint a kezdődő *biedermeier*-ízlés képviselője.

Zsigmond Ferenc.

Két színházi vers.

Nagy szellemek találkoznak. Ezúttal a színházban. Még pedig két olyan ellentétes nagy szellem, mint *Petőfi Sándor* és *Ady Endre*. A találkozást két egyező körülmény magyarázza: a színházi kapcsolat és a hamar lánggallobbanó szerelmes szív. A különös találkozásról két kis színházi vers tesz tanuságot:

Petőfié:

Színbírálat.

Hogy játszottak? Ne is kérdezzétek!
Vétek volt ma őket nézni, vétek.
Ily kontárkodás mégis gyalázat;
Csaknem megszalasztották a házat.
Semmi tűz egyben sem, semmi lélek!
Mint fajankók, úgy álltak s beszéltek.
A darab is rossz, silány végképen,
Untató a legnagyobb mértékben.
Ásítottam, hányat és minőket!
S oly sötét volt, tán világ sem égett.

•

(Hol maradhatott az a kis lány? hol?
Üres volt, amelybe jár, a páholy.)

Adyé:

Színházban.

Nincs egy tűrhető szereplő,
Unalmas, rossz mindahány,
Ha hiányzik páholyából
Az az édes, barna lány.

De ha ott van, oly elnéző,
Engedékeny, jó vagyok:
Kritikát a barna kis lány
Szép szeméből olvasok.

A két vers témájának azonossága egyszeri átolvasásra is annyira szembeszökő, hogy ezt fölösleges külön fejtegetni. Petőfi kis versének élményi alapjában nincs okunk kételkedni. Petőfi ezt a kis költeményt 1844-ben írta Pesten. Ebben az időben Vahot Imre *Pesti Divatlap*-jának segédszerkesztője volt. A lapba verseken kívül különféle prózai cikkeket, többek között színházi kritikákat is írt a Nemzeti Színház előadásairól (1844 július, 1845 február). Valószínű, hogy a páholy kislánya sem képzelt alak. E mellett szól az a tény, hogy az ezen időtájt írt *Színház-*

ban című versében is előfordul ugyanez a motívum. („Nézz le immár, nézz le lelkem! — Nézz le kissé páholyodból...” stb., 1848.)

Az Ady-vers genealógiáját — egy kritikai Ady-kiadás hiányában — nehezebb kibogozni. Ady első kötetében, a debreceni *Versék*-ben jelent meg (1899). Tehát még nem igazi Ady-vers. Sőt petőfisebb, mint Petőfié. A költő 1897-től 1899-ig Debrecenben újságíróskodott, mint a *Debreceni Ellenőr*, a *Debreceni Hírlap* s később a *Debrecen* munkatársa. Bizonyos tehát, hogy ez a kis vers is ennek a korszaknak a terméke. Ady Endre ekkori hírlapi cikkei még nincsenek összegyűjtve, de tudjuk jól, hogy mint mindenek vidéki hírlapíró, színházi kritikákat is írt. S elvégre az sem lehetetlen, hogy őneki is megtetszhetett egy páholybeli kislány...

Az élményi alap tehát itt sem hiányzik. Ennélfogva vagy valóban véletlen találkozásról van szó, vagy — Ady Endre hírének ez már igazán nem árthat — tudatalatti utánézésről, elmosódott reminiscenciáról.

Mindkét vers sokkal jelentéktelenebb, semhogy a feltűnő egyezésnek nagyobb fontosságot tulajdoníthatnánk. De mint irodalomtörténeti kuriózumot megemlíteni, azt hiszem, nem volt fölösleges.

Kunszeri Gyula.